

СЛОВО

“Гетьманської столиці”

№ 4 (91) липень – серпень 2022 р.

Газета Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця”

350 РОКІВ З ЧАСУ ОБРАННЯ ГЕТЬМАНОМ ІВАНА САМОЙЛОВИЧА

Каріна СОЛДАТОВА

завідувач відділу
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

17 червня 1672 року на Конотопській раді гетьманом України було обрано Івана Самойловича. Місце проведення ради – околиці села Козацьке Конотопського району Сумської області.

На раду прибула вся генеральна старшина, уповноважені особи від полків, військові товариші, представники від міщан міста Ніжина, вище духовенство та московська делегація. На початку були зачитані пункти договору, який укладався між царем та українською стороною при обранні нового гетьмана і визначав характер їхніх подальших сюзеренно-васальних відносин. Угода, що увійшла в історію як Конотопська, ґрунтувалася на попередній Глухівській 1669 року, але вводила для Української держави нові обмеження. Наступного дня із Чернігова на раду прибув архієпископ Лазар Баранович. І вже тоді розпочалися самі вибори. Генеральний обозний Петро Забіла із полковниками організували голосування. Традиційно вигуками обрали достойного кандидата. Ним став генеральний суддя Іван Самойлович. Йому піднесли булаву та бунчук, а плечі накрили гетьманським стягом. За звичаєм, він спочатку двічі відмовився від управління державою. Проте учасники ради почали гучно вигукувати, щоб той не вагався і брав гетьманську булаву до рук. Вже після цього «вмовляння» Іван Самойлович погодився посісти найвищий уряд. Потім архієпископ Лазар Баранович відправив молебень. Наостанок новообраний гетьман виголосив присягу, закріпивши її своїм підписом.

У той час, коли Іван Самойлович отримав гетьманську булаву, Українська козацька держава переживала складні часи. Вона була розділена на Лівобережжя та Правобережжя, існувало

кілька центрів управління, точилася братовбивча війна. Гетьман поставив собі за мету встановити мир.

Одним із найперших заходів Івана Самойловича стало розширення збройних сил. Він збільшив кількість найманого війська – піших та кінних полків. Таке військо в той час відігравало важливе значення, було знаряддям збереження територіальної цілісності України. У 1674 році гетьман розпочинає військовий похід на правий берег Дніпра. З об'єднаними військами полишає Батурин й вирушає на допомогу правобережному гетьману Петру Дорошенку, який тоді вже не мав достатньо сил боротися проти зовнішніх та внутрішніх супротивників. Мешканці Правобережної України зустрічали гетьманське

Тому гетьман вдався до налагодження дипломатичних стосунків з польським королем, очільниками Кримського ханства та турецьким султаном. Однак сильна соборна Україна не входила в плани московії. Методом ослаблення для Української держави обрали вічний розкол: «краще поділити непокірливих козаків, ніж боротися за союз із ними», – говорили в московії. У травні 1686 року московія стала ініціатором укладення нового договору з Річчю Посполитою, котрий отримав назву «Вічний мир». Угода, яка не мала обмежень у часі, узаконювала поділ України по Дніпру на невизначений період. Зрозуміло, що

Присяга гетьмана Івана Самойловича 1672 року.
Національний музей літератури України.

військо без опору. Противники Івана Самойловича не мали достатніх військових сил, а головне – підтримки. Тому дуже швидко отримали поразку. Остаточну крапку в поході Самойловича поставив гетьман Петро Дорошенко, який також прагнув миру: «Щоб в одній раді, а не в розбитті перебувала Україна», – говорив він неодноразово. У 1676 році гетьман добровільно віддав свою булаву Івану Самойловичу. Тоді Українська держава нарешті була об'єднана, а єдиним центром управління став Батурин.

Це об'єднання на міжнародному рівні мали визнати іноземні держави.

«Вічний мир» гетьман не прийняв. Після цих подій не вигідного москові керманіча вирішили усунути від влади. І привід вигадали швидко. Звинувативши у таємних домовленостях із кримським ханом, Івана Самойловича відправити в 1687 році до Сибіру. Звідти він вже не повернувся.

Вшанувати пам'ять гетьмана України ви можете як в Батурині, так і відвідавши місце проведення Конотопської ради в селі Козацьке неподалік Конотопа. В обох місцях зараз встановлено пам'ятники Івану Самойловичу.

ГОСПОДАРСЬКА СКЛАДОВА ГЕТЬМАНСЬКОЇ САДИБИ

**Юлія
ФУРСОВА**

завідувач відділу
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Наслідуючи модні архітектурні тенденції середини XVIII ст., Кирило Розумовський збудував, а в подальшому, зважаючи на власні смаки та вподобання, оздобив свою гетьманську садибу в центральній частині Батурина. Вона мала важливу репрезентативну функцію, демонструючи соціальний статус власника.

У цілому садиба Кирила Розумовського на Київській вулиці мала типову для того часу забудову і складалася із парадної і господарської частин. На парадній ділянці садиби знаходилися великий дерев'яний одноповерховий будинок (палац), менші дерев'яні будинки (флігелі) для гостей та обслуги, кілька службових будівель та сад.

Навпроти парадної, через дорогу, простягалася господарська частина садиби. Її функціональним призначенням було забезпечення потреб гетьманського двору. Тут знаходилося чимало споруд різноманітного господарського призначення, а також будівлі, у яких мешкали різноманітні «служителі» двору. Серед них – 2 службові флігелі, розраховані для проживання 17 та 18 чоловік відповідно, окремо стояли флігелі для музикантів та співаків. На цій частині садиби була велика кухня, льодовня з коморою, хлібня та комора, 2 вартівні, цегляні «гардеробні» (комори) з погребями, декілька стаень та каретних хлівів. Господарська частина садиби станом на 1765 р. займала площу 8 437 квадратних сажнів (3,8 га).

Сьогодні питання влаштування гетьманської садиби Кирила Розумовського повною мірою не вивчене, але у ході постійної роботи істориків заповідника відкриваються нові і нові матеріали. Так, документи 1757 р. фіксують

ток будівництва у ній низки господарських споруд.

23 липня 1757 р. жителі гетьманської столиці Батурина Мойсей Мальченко, Ілля Тесленко, Лук'ян Різниченко, Семен Корнієнко, Петро Сосновський, Яків Запарун, Дмитро Шкляр уклали угоду з батуринським сотником ром Стожком про спорудження у манській садибі стайні. Будівля мала бути дерев'яною і постати на вже

ролю виконання роботи іноземного майстра з Сілезії Йогана Гіршбергера.

Документ від 8 травня 1757 р. фіксує будівництво інших дерев'яних споруд на кам'яному фундаменті: льодовні, над якою мали звести комору на 4 світлиці та 2 сіней, невелику хату та кухню. Всі ці перелічені споруди зводились під одним дахом та, відповідно, мали 13 дверей та 8 вікон. А розмірами споруда була довжиною 22

Малюнок Л. Тюрейм

«Das alte hölzerne Rasumoffskysche Hetmanspalais in Baturin»
(«Старий дерев'яний гетьманський палац Розумовських у Батурині»), 1819 р.

ючому мурованому фундаменті, мати 20 вікон та 2 дверей. В ній мало розміститися 40 стійл для коней. Розміри – 22,5 сажні у довжину, 6 сажнів ширини та 5 аршин висотою (47,9 м x12,8 м x 3,5 м). У документі прописано оплату праці за виконану роботу, яка складала 150 руб. На скільки значною була ця сума, ми можемо зрозуміти в ні. Так, станом на 1766 р., рублена хата з сіньми у Чернігівському полку коштувала від 10 до 25 руб.

Будівництво стайні велося згідно креслення та за безпосереднього конт-

триаршинних сажні (15,8 м), шириною 4 триаршинних сажні (2,9 м), та 2 сажні (4,3 м) висотою. За роботу теслям, яких було залучено 20 осіб, виділялася така ж сума, як і за стайню – 150 руб. Ці споруди також зводилися за планами та під керівництвом Йогана Гіршбергера.

Як бачимо, до будівництва господарської складової гетьманської садиби Кирила Розумовського особи, на яких було це покладено (сотник Стожок та інженер Гіршбергер) відносилися доволі відповідально. До будівництва було залучено місцевих жителів, що, в свою чергу, сприяло їх зайнятості.

ПАРАФІЯ ПОКРОВСЬКОЇ ЦЕРКВИ БАТУРИНА У 1832 р.

**Наталія
ПІЛЬТАЯ**

науковий
співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Важливим джерелом дослідження історико-демографічної характеристики парафіян церкви є сповідні розписи, які містять відомості про кількісний, віковий та соціальний стан родин парафії церкви. Розписи складалися щорічно у 2-х екземплярах, один з яких відправлявся у канцелярію протопопії, а інший, ідентичний йому, зберігався в церкві. У 1796 р. парафія Покровської церкви складала 151 двор, де мешкало

1230 осіб (597 чоловічої статі та 633 – жіночої). У 1832 р. загальна кількість домогосподарств Покровської церкви становила 135, у них мешкало 1102 особи (486 чоловічої статі та 616 – жіночої). Тобто за 35 років парафія церкви зменшилася на 16 дворів та 128 осіб. Показник населеності одного двору і в 1796 і в 1832 році становив 8,1 особи. Хоча кількість дворів зменшилася, та парафія залишалася досить

чисельною і була на другому місці після церкви Воскресіння Христового, її парафія у 1832 р. нараховувала 1560 осіб, 244 двори. Кількісно меншою була парафія церкви Іоанна Богослова (640 осіб, 97 дворів), яка стояла на правобережному передмісті Батурина.

Двори духовенства у сповідних книгах завжди записувалися першими. Як правило, спочатку записували голову родини, потім його дружину, а далі – їх дітей. Тож першими в розписі за 1832 р. зазначені 2 домогосподарства духовних осіб:

1) 58-річного священика Василя Васильовича Прединського, вдовця;

2) 48-річного диякона Івана Івановича Джунковського та його дружини Іуліанії 44 років; їх діти: Агафія, Іван, Іуліанія, Яков, Олександра, Дмитро; з ними мешкала і матір диякона – вдова Васа Микитівна Попадій, на час сповіді їй було 72 роки.

Потім описано 11 домогосподарств дворян, де проживала 51 особа (16 чол.

та 35 жін.). Далі – козаків (54 двори, 427 особи; з них 192 чол., 235 жін.) та міщан – 2 двори, 9 осіб (6 чол., 3 жін.). Після внесено двори селян Андрія Розумовського. Їх кількість становила 56, у них мешкало 416 осіб (180 чол. та 236 жін.). Селян інших власників нараховувалося 10 дворів, 185 осіб (85 чол. та 100 жін.).

Формат сповідного розпису дозволяє встановити статеву-вікову структуру парафії Покровської церкви. Чітко простежується перевага жінок у всіх вікових категоріях. Так, чисельність дитячої вікової групи (до 15 років) становила 393 особи (36 %). Тут було незначне перевищення кількості осіб жіночої статі над чоловічою. Працездатного населення (15–59 років) було найбільше – 682 особи, що становить 62 % від загальної кількості парафіян Покровської церкви, і перевага також була за жінками. Літні люди (старші 60 років) – 27 осіб (2 %), складали відносно невелику частину

порівняно з дітьми чи особами активного віку. Отримані дані дозволяють нам також стверджувати про низький рівень демографічної старості цієї парафіяльної групи мешканців Батурина. Таким чином, аналіз сповідної книги парафії церкви Покрови Пресвятої Богородиці за 1832 р. дозволив з'ясувати ряд демографічних аспектів розвитку Батурина того часу. За соціальним складом у цій парафії переважали селяни (54%). Більшість із них були підданими Андрія Розумовського, який отримав Батуринську економію в 1803 р. у спадок від свого батька. Другою за чисельністю соціальною групою були козаки (38%), а духовенства і міщан було найменше – по два двори. Варто зауважити, що до сповідних розписів внесені лише православні християни. Тому можемо лише припускати про наявність у соціумі Батурина представників інших релігійних конфесій.

ПЕРШИЙ ВІДОМИЙ ЛИСТ ПИЛИПА ОРЛИКА З БАТУРИНА

**Наталія
ДРОБЯЗКО**

заступник
завідувача відділу
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

У 350-ту річницю від дня народження Пилипа Орлика ми продовжуємо знайомити вас з сторінками життя і діяльності політичного борця XVIII ст.

Батурин є містом, яке сформувало П. Орлика. У гетьманській столиці він мешкав 10 років та швидко піднімався по кар'єрних сходинках в уряді гетьмана Івана Мазепи: канцелярист (1699 р.); старший канцелярист (1700 р.); реєнт Генеральної військової канцелярії (1702 р.); Генеральний писар (1707 р.). Він вів справи гетьманського уряду, дипломатичне листування та зберігав військову печатку.

У даній статті ми опублікуємо та проаналізуємо документ – лист Пилипа Орлика, який було віднайдено у Центральному державному історичному архіві України м. Київ автором статті в 2021 р.

Лист писаний в Батурині 17 січня 1707 р., зберігся в копії (де оригінал встановити не вдалося). Це перший відомий на сьогодні лист, який П. Орлик написав у гетьманській столиці від свого імені. Даний лист стосується населених пунктів Чернігівщини. Адресований він сотнику Салтикової Дівиці (ім'я не вказано). У той час Салтикова

Дівиця була сотенним містечком Ніжинського полку (нині с. Салтикова Дівиця Куликівської громади Чернігівської області), сотню очолював Осип Шендюх (1703-1712 рр.). На початок XVIII ст. до сотні входили села Жуківка, Куликівка, Буди, Дроздівка, Овдіївка (нині Авдіївка). Відомо, що згідно універсалу гетьмана Дем'яна Ігнатовича від 22 серпня 1667 р. село Авдіївка з перевозами та іншими угіддями належало Чернігівському Єлецькому монастирю, архімандритом якого був І. Максимович.

Лист написаний староукраїнською мовою на поштовому від часу папері, не надто розбірливим почерком. У даній статті подаємо адаптований текст листа зі збереженням фонетичних та стилістичних особливостей оригіналу, підготовлений для сучасного читача істориком, аспірантом Інституту української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського (м. Київ) Романом Захарченком. Нерозбірливі місця позначені в тексті крапкою у квадратних дужках []. Слова, у прочитанні яких бракує певності, – знаком запитання у квадратних дужках [?]. Археографічне опрацювання здійснено на основі правил передачі тексту документів XVII-XIX ст.

М[ос]ці п[а]не сотнику дівицкий Мой велце м[ос]ці пане и брате, Поневаж висоце въ Б[о]гу превелебный его м[и]л[ос]ть от[е]ц[а] архимандрит елецкий черниговский поступаючи против волі и указу ясневелможного добродія не допускает зь села своего

м[а]н[ас]турского Овѣдѣвки, чинити до містечка Девици помочи (?), тебѣ ясневелможнии добродій через мене слугу снее приказует в[.]м[.]п[а]ну, аби в[.]м[.]п[а]нъ розказаль жителей овѣдѣвских подданих м[а]н[ас]тира елецкого черниговского заарыбити. А онъ висоце въ Б[о]гу превелебный от[е]ц[а] архимандритъ хоча ѥ бы имиль удалити за тоє до снее велможного добродія, то нічого помисльного по желанію (?) своемъ не исправитъ, тоє в[.]м[.]п[а]ну прекладаю и зостаю.

В подлинном тако в[.]м[.]п[а]ну всего добра зичливимъ припадлемъ (?) и радъ (?) служити.

З Батурина (?) януаріа 17 Филип Орликъ реентъ канцеляріи Войска Запорожского року 1707.

Віднайдений лист є важливим документом у дослідженні діяльності П. Орлика в Батурині і підтверджує думку українського історика Олександра Оглобліна про те, що гетьман І. Мазепа надавав великого значення господарським справам і проблемні питання розглядав самостійно. Очевидно, він мав довіру до П. Орлика і доручав йому вирішення важливих питань. Непоодинокі факти свідчать, що вони неодноразово захищали населення, про що підтверджує і даний лист, яким реєнт передає наказ гетьмана та не розділяє думку архімандрита І. Максимовича не давати допомоги до с. Салтикова Дівиця.

Дякуємо за співпрацю колективу Центрального державного історичного архіву України м. Київ.

ОСВІТНЯ ПОЇЗДКА КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО

**Альона
ГРАБОВЕЦЬ**

науковий
співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Інтеграція українців у європейський освітній простір активно проявилася у XVII–XVIII ст. Вона була зумовлена свідомим ставленням до науки та потребою суспільства в освіченій еліті. Українські студенти навчалися у відомих університетах Європи, серед яких Болонський, Геттінгенський, Краківський, Кенігсберзький, Лейденський, Лейпцизький, Страсбурзький. Отримавши європейську освіту випускники цих вишів обіймали високі державні посади та своїми руками творили важливі сторінки української історії. Яскравим прикладом є життя і діяльність гетьмана України Кирила Розумовського, який за інформацією, поданою у працях його нащадків, послідовно змінив три університети: Кенігсберзький, Геттінгенський та Страсбурзький.

Вагому роль в освіченості гетьмана відіграв його старший брат Олексій. За його підтримки Кирило Розумовський мав можливість навчатися в цих вищих навчальних закладах. Отримавши початкову освіту в Україні та світське виховання в Петербурзі, він у березні 1743 р. цілком конфіденційно, під ім'ям «Івана Івановича Обідовського», на 2 роки вирушив на навчання до Німеччини та Франції. Виникає запитання: «Чому під цим ім'ям?» Саме так звали

одного з синів рідного племінника гетьмана Івана Мазепи. Вважаємо, що це не просто збіг, а усвідомлений крок старшого брата Кирила Розумовського, який поділяв та віддавав шану державницьким поглядам і діям визначного очільника Гетьманщини Івана Мазепи.

Родинний бібліограф Розумовських О. Васильчиков згадував, що в архіві Міністерства закордонних справ російської імперії зберігається записка про те, що для закордонної подорожі Кирила Розумовського слід підготувати два паспорти. Один – на ім'я Івана Івановича Обідовського, а інший – на Кирила Розумовського. Другий паспорт необхідний був для безперешкодного проїзду до кордону та для «відкриття справжнього імені Розумовського тим, кому вирішити за необхідне Теплов». У самому ж паспорті «...Кирило Розумовський відпущений за кордон, тому всім державним службовцям наказуємо вільно і без затримки пропускати Кирила Розумовського у майбутній поїздці, як туди так і назад Для засвідчення цього виданий цей паспорт у Колегії іноземних справ. Санкт-Петербург, 11 березня 1743 р.».

Напередодні від'їзду Олексій дав молодшому брату чіткі рекомендації, де сформулював головні завдання його освітньої мандрівки: «Перш за все я вважаю за необхідне вивчити Кирилу Григоровичу німецьку мову, а коли він отримає необхідні навички, то і французьку. Паралельно необхідно опанувати арифметику, географію та універсальну історію ... А також, для кращої стрункості тіла навчити його танцювати, фехтувати, їздити верхи». Супроводжував Кирила Розумовського під час поїздки

наставник Григорій Теплов. Він закінчив Геттінгенський університет та з 1741 р. обіймав посаду ад'юнкта Петербурзької академії наук. Відомо, що Олексій Розумовський оточував себе високоосвіченими людьми. Наприклад, його секретарем був математик, куратор Московського університету Василь Ададуров, а обов'язки ад'ютанта при ньому виконував літературний критик Олександр Сумароков. Цілком логічно, що для супроводу молодшого брата Олексій обрав також освічену персону.

Першою зупинкою для Кирила став Кенігсберг, де він пробув близько року та займався у відомого в Пруссії професора германістики, доктора богослов'я, філолога, засновника Німецького товариства Целестина-Християна Флотвеля. Завдяки його урокам Кирило Розумовський чудово опанував німецьку. Влітку 1744 р. Розумовський переїхав до Берліна. Тут він навчався у знаменитого швейцарського математика й фізика Леонарда Ейлера, про що згадував секретар саксонського посольства при дворі катерини II Г. Гельбіг: «Молодого Кирила послали з наставником до Берліна, де він прожив кілька років і здобув завдяки знаменитому Ейлерові найкраще виховання». Вчений Ейлер відомий важливими відкриттями в таких наукових напрямках, як математичний аналіз та теорія графів. Окрім нього викладачем гетьмана був професор права, історик, член Петербурзької академії наук Фрідріх Генріх Штрубе де Пірмонт, який в одному зі своїх листів за 1744 р. відмічав значні успіхи юного студента: «я маю честь вчити тут Розумовського, який, здається, стільки ж задоволений мною, скільки я ним». Закінчивши курс наук в Берліні, Кирило Розумовський з Г. Тепловим переїхав до Геттінгена, а потім – до Страсбурга.

Кирило Розумовський отримав прекрасну освіту, свідченням чого є схвальні відгуки Г. Гельбіга: «Розум він мав не блискучий, однак вельми ясний, і знань йому не бракувало. Він досить добре володів німецькою і французькою мовами». Також на освіченості Кирила Розумовського наголошував Н. Леклерк, французький лікар та мемуарист, котрий впродовж 1759–1769 рр. перебував у нього на службі: «Коли я був у гетьмана, я був у добрій школі: цей вельможя...має світлий розум, здоровий глузд та пречудову бібліотеку».

Здійснивши освітню мандрівку до Європи, Кирило Розумовський отримав не лише якісну освіту. Він перейняв досвід європейського політичного та культурного життя, який реалізовував в Україні, реформуючи військову, судову та освітню сфери. Яскравою характеристикою діяльності гетьмана є слова його прямого нащадка Грегора: «Із Кирилом Розумовським дилеми немає. Все, що він робив, було пов'язане з незалежністю України».

Страсбурзький університет. Франція. Фото 2021 р.

РЕСТАВРАЦІЯ ПАЛАЦУ КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО 1955 р.

**Тетяна
ОКСІНЬ**

науковий
співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

За свою 200-річну історію палацово-парковий ансамбль гетьмана Кирила Розумовського зазнав значних руйнацій. Нині, в час повномасштабної війни, гостро постало питання збереження нашої культурної спадщини, кожної архітектурної перлини. Адже це – важлива складова збереження національної історії.

У середині 1950-х рр. розпочалася друга повоєнна хвиля відбудовчих робіт, яка охопила понад 600 пам'яток архітектури по всій Україні. До переліку пам'яток, що потребували першочергової реставрації, потрапив палац гетьмана Кирила Розумовського.

Попри попередні реставрації, проведені в 1909-1911 рр. та 1947-1949 рр., будівля палацу потребувала не лише реставраційних робіт, а й термінових протиаварійних заходів. Гетьманський палац руйнувався на очах не лише від впливу часу, а й від людських рук. Так, станом на 1955 р. з усього палацово-паркового ансамблю збереглося лише центральна будівля – палац, двох флігелів і парку вже не існувало.

Документи, що відтворюють хід ремонтно-реставраційних робіт 1955 р. нині зберігаються у провідних архівах України, зокрема Центральному державному архіві вищих органів влади та управління, науково-дослідному та проектному інституті «УкрНДІпроектреставрація», Державному архіві Чернігівської області.

Аналіз цих документів дозволяє відтворити картину реставрації палацу. Зокрема, щоб оцінити стан пам'ятки архітектури, 20 квітня 1955 р. до Батурина вирушила експертна комісія від обласного відділу архітектури. До її складу входили представники різних відомств – Кравець С. І. (від виконкому Батуринської райради), Шмільсон І. Л. (від Науково-дослідних майстерень, м. Київ), Карнабед А. А. (від обласного відділу у справах архітектури, м. Чернігів), Крохін А. М. (від міжобласної науково-реставраційної майстерні). Вони оглянули стан палацу, склали акт та прозвітували про стан будівлі.

На жаль, картина була сумною: пам'ятка перебувала в аварійному стані. Було втрачено 2 колони з колонади другого поверху, обвалена частина стіни другого поверху, розібрано і зруйновано фрагменти декору із піща-

ника, цегляна кладка підвалу розібрана до 1,5 метра у висоту, подекуди були відсутні міжповерхові перекриття.

Один із членів експертної комісії, Андрій Антонович Карнабед, із 1954 р. брав активну участь у архітектурному житті Чернігівщини, зокрема у відновленні та реставрації палацу Розумовського. У його творчому доробку є акварель «Палац К.Г. Розумовського» за 1954 р. (Інв.№ Кв-8-5492, Р-6-2671), яка яскраво ілюструє стан архітектурної пам'ятки у передреставраційний період. Саме таким палац побачили члени комісії – напівзруйнованим серед власних уламків.

Висновок комісії – терміново скласти кошторисну документацію, провести протиаварійні заходи: законсервувати будівлю, відновити дах та міжповерхові перекриття, а потім переходити до реставраційних робіт. За доцільне вирішили продовжити реставрацію палацу із присотсуванням його під будинок відпочинку за проектом 1947 р. Однак першочергово потрібно було ліквідувати аварійний стан портика північно-східного фасаду, стіни південно-східного фасаду, центрального карнизу, облаштувати дерев'яні конструкції даху та перекриттів. Вартість робіт становила 135,45 тис. крб.

Роботи у палаці гетьмана Кирила Розумовського розділили на протиаварійні та ремонтно-реставраційні.

Протиаварійні заходи займалися майстри міжобласної Чернігівської майстерні. Ремонтно-реставраційними – фахівці Республіканської спеціальної науково-реставраційної виробничої майстерні (нині – науково-дослідний та проектний інститут «УкрНДІпроектреставрація»).

Протиаварійні роботи мали розпочатися 19 травня 1955 р. Однак вони постійно затримувалися через відсутність лісоматеріалу для риштувань. Та при порівнянні фото палацу із зібрання Національного заповідника «Гетьманська столиця» за 1955 та 1968 рр., зрозумілим стає, що усі заплановані першочергові роботи другої половини 1950-х були реалізовані. Документів, що відтворюють хід цих ремонтно-реставраційних робіт не виявлено.

Карнабед А. «Палац К. Г. Розумовського».
Акварель, 1954 р.
Зібрання Національного заповідника
«Гетьманська столиця».

ХЛІБ ТА ВОДА — ТО КОЗАЦЬКА ЇДА

**Оксана
ЛОМКО**

старший
науковий
співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Друзі, ми продовжуємо наше дослідження гастрономічної спадщини Батурина XIX століття. І сьогодні поговоримо про ХЛІБ, який здавна вважається основою життя, символом добробуту та багатства.

На сьогодні хліб — це звична для кожного з нас їжа. Ми сприймаємо його як один з найпростіших виробів, він присутній в нашому раціоні щодня. І, зазвичай, його приготування ми довіряємо спеціалізованому виробництву. Проте так було не завжди. Не так давно хліб випікали вдома. Цю складну і трудомістку роботу в основному виконували жінки. Зазвичай у домогосподарствах хліб випікали раз на тиждень. Пекли від 4 до 12 буханців, орієнтуючись на кількість членів родини. Для щоденного вживання пекли хліб із борошна грубого помелу, а от «білий» хліб їли лише у великі свята. Випікання хліба вважалося великим ритуальним дійством. «Майструючи» хліб, господиня мусила одягти все чисте, а перед цим — причепурити світлицю й приготувати рушники: на один хліб клали, а іншим накривали буханець, аби він «дійшов».

До появи дріжджів для випікання хліба використовували закваску. Її виготовляли з хмелю, пророщеного ячменю, жита. Для заквашування, вимішування і сходження тіста використовували «пінку» хлібну діжку — конусоподібну чи циліндричної форми посудину, виго-

товлену з дерев'яних щільно допасованих дощок.

У Батурині в XIX столітті, як і по всій Україні перевагу віддавали житньому хлібу, а пшеничний, «білий» хліб, випікали на великі свята — Різдво, Паску, весілля. Внаслідок великої кількості цукрів у складі борошна, істинно житній хліб має дуже темну скоринку і «м'якушку». Натомість хліб із суміші житнього і пшеничного борошна буде сірим чи іншого відтінку, залежно від пропорцій.

Жителька Батурина Катерина Іванівна Парфененко (1951 р.н) й нині випікає хліб в печі за рецептом своєї бабусі, Ганни Махтеївни Лось (1901-1985 рр.), яка завжди говорила: «Окрім надійного та перевіреного рецепту під час приготування та випікання слід мати гарний настрій та позитивні думки. Це головний секрет вдалої випічки! Спочатку робили закваску для житнього хлібу: до солоду (зерно жита, яке проросло) додати 0,5 л теплої води та виспати житнього борошна (50%) і пшеничного борошна (50%). Потім додати 1 ложку цукру або меду, дрібку солі та замісити рідке тісто. Його обов'язково потрібно поставити в тепле місце на 1 добу.

На наступний день додати 1 столову ложку житнього борошна та 1 столову ложку пшеничного борошна. Все добре перемішати і залишити в теплому місці (+25°C — не більше 30°C). І так потрібно робити 5 днів: додавати та вимішувати. В день, коли випікають хліб, додають житнього борошна, трішки олійки, цукру або меду та замішують тісто. Його довго потрібно вимішувати, поки воно не починає «відставати від рук» та формують паляниці (виходить 4-5 буханців).

Поки «пораємося», вже годиться, щоб у печі потріскували дрова. Підійдуть березові, соснові. За час, що вони згорять, сформовані паляниці якраз «підійдуть». Далі вигрібають жар із печі... Потім пінку лопатою потрусити борошном, на неї покласти підсушений капустияний листок, на нього — паляницю, яку «прибризкують» водою, роблять декілька надрізів та ляють в піч на «чисту» черинь випікатися на капустияному листку.

Щоб хліб «вдався», насамперед треба налаштуватися на добрі думки, викинути з голови й душі все, що тривожить, тоді вже й приступати до справи. Процес приготування хліба вимагає фізичної сили, терпіння і неабиякої любові. Без добрих помислів і тиші у хаті навряд чи хліб

вдасться. Раніше ми обов'язково грали і співали біля хліба — музика додавала нам сил, а пісня — гарного настрою і віру в краще майбутнє!

Готові паляниці викладалися у дерев'яні ночви, змазували водою з медом та накривалися вишитим рушником, щоб «дійшли». Добре пам'ятаю, що такий хліб довго не черствів та ніколи не «цвів».

Від вже готового сирого тіста обов'язково залишали невеликий шматок у пінкій діжці. На наступний раз його просто розмочували, адже це вже була готова закваска. На ній вимішувалися нові паляниці хліба. Зараз рецепт спростився, менш «марудно» його готувати. Та одне не змінилося — той смак, — розповідає господиня.

Жителька Батурина Катерина Михайлівна Попок (1932 р.н.) згадує, як її з дитинства навчали ставитися до хліба як до священного предмета. «У нашій родині крихти й уламки хліба у жодному разі не викидали і не згодовували худобі, що не рідко є серед людей тепер. За гріх вважалося не доісти шматок хліба, а якщо такий шматок падав на землю, годилося підняти його, почистити від пилу, поцілувати й доісти. Пригадую з

своїх дитячих літ, як впаде крихта на землю, то мати говорить: «Ану, підійми, і поцілуй». Підніму, поцілую та кладу на стіл, або з'їдаю...

Хліб тримали в холодному місці, а якщо залишався, то засушували на сухарі. Житні сухарі — то була окрема страва під назвою «Тюра». Сухарі «зприскували» водою та заправляли «пахучою» олією. Тюра була додатком до інших страв, або її їли «просто так» і це було дуже «смашно».

Хліб — символ життя. В Україні він здавна був і залишається учасником багатьох народних свят. Хліб супроводжує нас з початку і до кінця життя. З ним благословляли молодих на щасливе життя, вітали матір з новонародженим, з хлібом-сіллю зустрічали і проводжали дорогих гостей, вперше входили в нову хату, проводжали в останній шлях... Також він був послом миру та дружби між народами, залишається ним і нині. Недаремно українське народне прислів'я говорить «Хліб та вода — спасена їда».

Далі буде...

Хлібна діжка, поч. XXст.
Зібрання Національного заповідника
«Гетьманська столиця»

ТЕАТР — ДЗЕРКАЛО ДУШІ Й КУЛЬТУРИ КОЖНОГО НАРОДУ

**Ірина
КУРТОВА**

зберігач фондів
НКЗ «Гетьманська
столиця»

Початок ХХ століття ознаменувався розвитком культурно-освітнього середовища Батурина: при місцевих церквах діяли парафіяльні школи, у 1907 р. відкривалося другокласне училище. У цей час в Батурині функціонували літні військові табори. При них в 1897 р. почала роботу військова очна лікувальна станція, де у сезон проходили лікування та реабілітацію біля однієї тисячі військових. На цей час припадає і становлення Батуринського аматорського театру. Здебільшого «режисерами» аматорських театральних вистав була місцева інтелігенція: домашні вчителі, гувернери, вчителі навчальних закладів, а «акторами» — молоді чиновники, канцеляристи, студенти, члени родин і інші бажачі. Репертуар аматорського театру був різноманітний і поділявся в основному на п'єси дитячі, фантастичні й патріотичні, комічні та драматичні з народного життя та життя селян і міщан, народні зі співами та ін. Вибір твору мав відповідати морально-освітньому рівню аматорів і аудиторії. Театральна діяльність велася в умовах жорсткої цензури. Перед тим, як робити анонс про прем'єру п'єси або вистави, керівнику аматорського театру необхідно було отримати дозвіл від поліції або ж місцевої влади, цензури.

Обов'язковою вимогою була подача письмового повідомлення владі про майбутню виставу, в якому зазначалося місце проведення театралізованого дійства, день та час.

Репетиції вистав відбувалися переважно вдома в учасників Батуринського театру, на вечорницях або ж у літньому театрі, який знаходився на території одного з районів Батурина — Шовковиці. Олена Іванівна Семенюк (Бурковська), одна з учасниць народного театру, згадувала, що репетиції і вистави в Батуринському аматорському театрі активно відбувалися до початку Першої світової війни (1914-1918). А в подальшому, аж до 1940-х рр. вони йшли менш регулярно. В основному в Батуринському народному театрі ставили п'єси І. Карпенка-Карого, І. Не-чужа-Левицького, М. Старицького. В антрактах вистав грав струнний оркестр.

У фондів колекції НКЗ «Гетьманська столиця» зберігаються поштові листівки та світлини, датовані початком ХХ століття. На них зображено учасників Батуринського народного театру у концертних костюмах. Ці фото є безпосереднім свідченням діяльності місцевого аматорського театрального колективу. Деякі з них ми вам презентуємо.

На поштовій листівці (КВ-16-8775/Д-6-2858) зображено учасників Батуринського народного театру. Автор невідомий. 7 дівчат одягнуті у вишиті сорочки, подоли яких видніються з-під спідниць, підперезаних запасками. Пишні рукави сорочок, оздоблені вишивкою, гармонують з корсетками трьох дівчат. Довершують красу жіночого українського

Учасник Батуринського
народного театру
Олександр Сошицький
Фото 1916 р.

Зібрання Національного заповідника
«Гетьманська столиця»

національного одягу разки намиста та вінки і хустки на головах. 5 хлопців на світлині також в українських національних костюмах. Верх — сорочки, які декоровані вишитими коміром, передом та манжетами рукавів. Низ — штани-шаровари, підперезані поясом та заправлені у чоботи. На голові одного із чоловіків хутряна козацька шапка.

На чорно-білій світлині (756/Д-2-н/д) зображено 7 дівчат і 2 хлопців, одягнених в українське національне вбрання — групу учасників театральних вистав у Батурині. Друга зліва у верхньому ряду — жителька Батурина Олена Іванівна Бурковська (Русакова) (1885 р.н.). Автор невідомий.

На чорно-білій світлині (КВ-16-8777/Д-6-2860) зображено жителя Батурина Олександра Сошицького — одного із учасників Батуринського народного театру. Фотографія В.Духновського, 1916 р.

Аматорський театр був складовою розвитку духовної культури місцевих жителів, об'єднуючи еліту і надихаючи інтелігенцію на формування національної свідомості українського населення.

Учасники театральних вистав у Батурині. Фото початку ХХ ст.
Зібрання Національного заповідника «Гетьманська столиця»

На славу України та її гетьманів, щорічно в першому кварталі Національний Заповідник «Гетьманська столиця» організовує і проводить конкурс «РОЗУМ-fest». Цього року на конкурс надійшло понад 40 робіт талановитих дітей з різних міст та містечок України. У творчому баченні юних українців постало життя і державницька діяльність гетьмана Кирила Розумовського та досягнення його сина Андрія.

Ми не визначали місця... Бо кожен, хто Славу примножує справами – ПЕРЕМОЖЕЦЬ! До вашої уваги пропонуємо роботу в номінації «Слово» Суглобової Крістини, 12 років учениці Глухівської ЗОШ № 6.

ГЕТЬМАНСЬКА ГРЕЧКА

Андрій Кирилович Розумовський відомий як дипломат та меценат, власник струнного квартету. Приятель Людвіга Бетховена. Так його знає весь світ, так відчуває себе й сам Андрій, але таким він не може бути лише в Батурині. Батьківська хата, яка закарбувала в своїх стінах дзвінкий дитячий сміх, запах полину та часнику, але зараз він порожній. Після смерті батька палац став холодним, Батурин порожнім, а Україна тужливою. Лише покоївка Груня не втратила своєї веселості, хоч і ледь совається між кімнатами, але не зупиняючись розповідає смішні історії з дитинства і їй не треба, щоб її слухали. От із світлиці чути, як вона згадує, що ловила в Сейму рибу панчохами, а от із кухні вона говорить про її козу Бертонюку, яка пожерла усі груші з клуні.

– Груню, що в нас на обід? – спитав Андрій.

– Та знаєш Андрійко, я ще не думала. Як маєш ідею, то кажи! – трішки ніяково відповіла Груня.

– А давай, наваримо гречки та зі шкварками, як робив батько?

– Ой, Андрійко, та не зробимо ми такої. Як він, так ніхто не вмів.

– А я спробую, не дарма ж в мені його кров тече!

Так і розділилися. Груня пішла набирати гречку, а Андрійко – смажити шкварки. Аромат на всю хату, тільки захопилися, що замість порції на обід наварили каші на весь Батурин, ще й залишились.

Смачно пообідавши, Андрій вирішив піти прогулятися й віднести на батькову могилу мисочку його улюбленої гречки. Плентаючись назад, Андрій був пону-

рений у свої думки, згадував своє дитинство, як він бігав цими вуличками. Аж поки його не погукали: «Андрійко! Андрійко!», він озирнувся і побачив, як коло річки грають русявенькі хлопчачки. І Андрію так серце защемило, що він вже не такий безтурботний, як вони. Аж промайнула думка, що він сам вирішує, яким йому бути. Тоді Андрій наповнив свої легені теплим літнім батуринським повітрям й побіг щодуху до батьківської садиби. Вже завтра йому їхати до Відня. Але вперше йому не сумно від'їздити, бо він відчуває місію пронести цю безтурботність літнього батуринського вечора крізь все життя.

*Анастасія Костєрова, 9 років.
«Символ України». Гостомельський
центр творчості дітей та юнацтва,
Київська область.*

*Дар'я Пятенко, 12 років.
«Сходинок в минуле». Грушівський
НВК, Київська область.*

Науково-популярна газета «Слово «Гетьманської столиці»

Засновник і видавець: Батуринський державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
№ ЧГ 352-08 від 28.07.2006 р.

Адреса редакції: вул. Гетьманська, 74, м. Батурин Чернігівської обл., 16512, Україна
E-mail: baturin.capital@ukr.net, веб-сайт: <http://www.baturin-capital.gov.ua>
тел./факс: +380-4635-48437, тел. +380-4635-48013

Обсяг – 1,0 друк. арк.

Газета віддрукована у видавництві ПП Лисенко М. М.
(вул. Шевченка, 20, м. Ніжин Чернігівської обл., 16600)

Тираж 1000 прим. Зам. № 2007

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів)
За точність викладених фактів і цитувань несе відповідальність автор (автори)

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

Редакційна колегія

Кіяшко Любов Григорівна
(редактор)

Саєнко Наталія Анатоліївна
(відповідальний секретар)

Паламарюк Ірина Юріївна

Огієвська Руслана Іванівна

Новік Оксана Андріївна

Редакція запрошує до співпраці професійних науковців, краєзнавців-аматорів, шанувальників історії